

בלתי צפוי, כוחני ומשבש: אפקט טראמפ במזרח התיכון

תמיר הימן | 3 במארס, 2025 | גיליון 1953

ה"טראמפיזם" הוא אסטרטגיה משבשת, המייצרת הזדמנויות וסיכונים על ידי ערעור הנחות היסוד. ערעור זה מניע שינוי אשר ניצולו המתוחכם אמור להנחות עיצוב מדיניות חדשה, שתציע גם הזדמנויות עבור מדינת ישראל והאזור. תופעת הטראמפיזם מהווה מענה מסוים לאתגרי הדמוקרטיה הליברלית, ומתכתבת עם התסכול הציבורי כלפי מדיניות פרוגרסיבית רדיקלית. במזרח התיכון, גישה זו עשויה לפתוח הזדמנויות ליצירת סדר אזורי חדש, לחקק את השפעתן של מדינות המעוניינות ביציבות ולסייע בקידום הסכמים חדשים ובפתרון בעיות ישנות. תופעת השיבוש עומדת להיות המעצב המרכזי של המזרח התיכון והזירה העולמית בשנתיים הקרובות, וראוי לעמוד על מקורותיה ומאפייניה, להיערך אליה ולנסות למנף אותה לטובת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל.

קשה לחזות מה המהלך הבא שינקוט נשיא ארצות הברית, דונלד טראמפ. כפי שהדברים נראים עד כה, הוא מצליח פעם אחר פעם לשבש את תחזיות המומחים ונראה שהוא אף נהנה מכך. אז, איך בכל זאת אפשר להבין מה קורה? העולם הליברלי-דמוקרטי נזרק לתוך מערבולת ההצהרות, מבול צווים נשיאותיים ואוסף רעיונות רדיקליים משבשי מציאות. מה מכל זה אמת, מה הטקטיקה, ומה האסטרטגיה, מהם תכסיסי המשא ומתן הרלוונטיים ומה אמור לנבוע מאמונה ערכית עמוקה?

ה"טראמפיזם" הוא תגובה למשבר של מודל הדמוקרטיה הליברלית. דור לאחר שהמודל הזה ניצח במלחמה הקרה, הוא ניצב בפני משבר קיומי. כדי להבין את אפקט טראמפ, את הצעותיו האחרונות (כולל הצעת "ההגירה מרצון" מרצועת עזה למצרים ולירדן) ואת הקשר בין גישה זו לתמורות העמוקות שחלו בשנים האחרונות בחברה הישראלית, חייבים ראשית להבין את שורשי המשבר, את תפיסות ההתמודדות השונות ואת היישום שלהם במסגרת מדיניות החוץ והביטחון מבית מדרשו של טראמפ – שממשלו עתיד אולי אף להגיע לחיכוך עם מדיניות ישראל.

ערעור עמוק של ארבע הנחות היסוד של המודל הדמוקרטי-ליברלי

אסון התאומים ב-2001 מסמן את תחילת המשבר, עקב המחשת מגבלות יכולתה של המדינה לתת מענה לצורכי היסוד של האזרח: ביטחון אישי, שגשוג כלכלי וביטחון לאומי. ארבע הנחות, שהיו היסודות של פריחת הדמוקרטיה הליברלית בעשור השגשוג של שנות ה-90 התערערו כולן:

1. **עקרון זכויות האזרח:** במשך עשרות שנים רווחה הנחה כי זכויות אזרח מלאות ושוויון זכויות גמור לכל אדם בגבולות המדינה, לצד רווחה כלכלית, ימנעו אלימות. אסון התאומים וגל הטרור האסלאמי בזירה הבינלאומית ערערו זאת. למרבה הפלא, אזרחים הנהנים מפירות הדמוקרטיה הליברלית פעלו נגדה. הטרור האסלאמי שהכה באירופה, בשילוב גל הגירה גדול, גרם לרבים להרהר מחדש בתפיסות היסוד – קבלה, הכלה ורווחה כלכלית למהגרים, שכן הוכח שאלה לא סייעו למנוע את הפניה לאלימות. מתברר שמחויבות לאמונה הדתית ולשבט, קרי "הפוליטיקה של הזהויות", חזקה ועמוקה יותר מרעיון מדינת הלאום במאפייניו המערביים.
2. **גלובליזציה:** התופעה נשענה על הנחה כי כך יתאפשרו יעילות כלכלית וביטחון מוגבר, שכן תפוצת הטכנולוגיה תומכת בייצור במקום הזול ביותר ושינוע בטוח וזול לכל חלקי העולם. הגלובליזציה מצמצמת את משמעות הגבולות, וככל ששרשראות האספקה מורכבות, ארוכות וכוללות מדינות רבות יותר, נוצרת תלות הדדית בין מדינות, היא מחייבת יציבות וכך הביטחון גובר. ואולם, מגפת הקורונה הייתה צלצול השכמה: שיבושי המגפה העולמית גרמו באחת להכרה נרחבת בשבריריותן של שרשראות אספקה. הסגרים הארוכים בסין חוללו שיבושים קשים בהיצע של מוצרי צריכה, וגופי ביטחון התוודעו לעובדה שגם הביטחון הלאומי, על היבטיו המגוונים, מותנה בקיום שרשראות אספקה.
3. **מלחמה:** ההנחה הייתה שמלחמה לשם שינוי גבולות תיעלם מההיסטוריה ושאין מקום לשימוש באלימות על מנת לשנות גבולות ואכיפת חזון מדיני של מדינה אחת על מדינה אחרת. וגם אם טבע האדם נוטה למלחמות, אזי אופי המלחמה צפוי להיות שונה ומוגבל: לא טנקים שועטים לעבר בירה אירופית, או הסתערות ברברית על אזרחים לשם טבח, אונס וחטיפה. והמומחים טעו, שוב. מלחמת רוסיה-אוקראינה והמתקפה הרצחנית של חמאס על אזרחים שלווים, בתוך השטח הריבוני המוסכם של מדינת ישראל, הפריכו הערכה זאת.
4. **אמת:** ההנחה היא, שהאזרח במדינה דמוקרטית בוחר את נציגיו על פי שיקול דעת פרטי, המושפע מיכולתו להבין מהי האמת. בנוסף, המדע והחתיירה המתמדת לאמת מובילים את הקדמה הטכנולוגית וקיימת סמכות מקצועית המבטיחה מהימנות. האמת

וחופש המידע מאפשרים לכול אדם לדעת יותר, לברר את המציאות בעצמו ולהחליט נכון בתהליך דמוקרטי תקין. עידן השיבוש הטכנולוגי האישי, שהחל עם הצגת האיפון, שינה כל זאת. ממד התודעה הפרטית מושפע מאלגוריתם טכנולוגי. הביולוגיה לא עומדת בקצב השינוי הטכנולוגי. אנשים חיים בתוך תאי הדוד, תיאוריות קונספירציה, מלכודות הונאה מתוחכמות, ואפילו האבחנה בין אדם למכונה הופכת בלתי אפשרית. חופש המידע מאפשר את מידע הכזב ואת המידע הזדוני, והפרט בדמוקרטיה כבר לא עצמאי בדעותיו.

המסקנה העגומה היא, שהדמוקרטיה הליברלית אינה מבטיחה את הביטחון האישי, את הכלכלה, את הביטחון הלאומי והחבירה החופשית (בהנחה שקיימת תופעה כזו). על מנת להתמודד עם האתגרים האלו, כל המדינות הדמוקרטיות המערביות מפתחות שתי אסטרטגיות מענה: אסטרטגיה מוטה החוצה, ולצידה אסטרטגיה מוטה פנימה.

עקרונות האסטרטגיה החיצונית

- נוכח איום הביטחון האישי: טיפול בבעיות ההגירה בארץ המוצא. בתגובה להגירה מאפריקה, יש ליצור מקומות עבודה ביבשת זו; כמענה ל הגירה מהמזרח התיכון, יש לטפל בשורש הבעיה הגורמת גלי פליטים מהאזור – מלחמות בין ובתוך מדינות, והסכסוך הישראלי-פלסטיני.
- נוכח איום הגלובליזציה: שותפויות בינלאומיות היוצרות תלות אינטרסים במספר רב של תחומי סחר, ומאבק במדינות המערערות על הנורמות והחוקים של הסדר העולמי (סין, רוסיה, איראן, צפון קוריאה).
- נוכח איום המלחמה: כינון בריתות הגנה – יצירת רשת מורכבת של בריתות והסכמים האמורים להבטיח את חוסן של המערכת ושל המדינות השייכות אליה כבודדות.
- נוכח האיום על התודעה: רגולציה גלובלית לשליטה בהתפתחות הבינה המלאכותית, מערכות אכיפת חוק גלובליות לטיפול בבעיות ההונאה, בקרה לבדיקת עובדות והתערבות בתכנים של פלטפורמות חברתיות.

עקרונות האסטרטגיה הפנימית

- נוכח האיום על הביטחון האישי: מדיניות הגירה קשוחה ומגבילה, הכוללת גירוש אזרחים לא רשומים או מהגרים בלתי-חוקיים.
- נוכח איום הגלובליזציה: העברת יכולות ייצור לשטח הריבוני של המדינה.
- נוכח איום המלחמה: הגברת ההשקעה בביטחון ואימוץ תפיסת ביטחון ניצית, הגורסת כי אין להכיל איומים מתהווים או להסתפק בניהול סיכונים.

- נוכח איום התודעה: הסרת רגולציה הפנימית, הסרת הבירוקרטיה ומדיניות ליברטריאנית המאפשרת לכול אדם להתמודד עם הבעיה בכך שיהיה חשוף לכול המידע ובכך שהמערכת הבירוקרטית תהיה מספיק גמישה להתמודד עם אימוץ טכנולוגיה משבשת. (המשרד ליעילות ממשלתית בראשות אילון מאסק מהווה המימוש המושלם של אסטרטגיה זו).

שתי אסטרטגיות אלו מתקיימות בתחרות ובמשולב בכל המדינות הליברליות המערביות. התחרות ביניהן מחוללת מאבק פוליטי, בין שמאל לימין. אין ישראל שונה במובן זה. המאבק הפנים-ישראלי הוא "סניף מקומי" של התופעה הגלובלית: הגישות המוטות פנימה נתפסות בטעות כעמדות ימין (בפרט מדיניות נגד זרים והגירה, מדיניות ביטחונית ניצית, הסרת בקרה על רשתות חברתיות והחלשת התקשורת המוסדית, ניטרול ההסתמכות על שרשראות אספקה חיצוניות); עמדות המוטות החוצה נתפסות בטעות כעמדות שמאל (בפרט מדיניות הגירה מתרנית לישראל, שילוב ושיוויון לערבים אזרחי המדינה, חופש העיתונות המוסדית, חזק הקשרים הבינלאומיים, שימור הקשר עם ארצות הברית, מאבק בהשפעה זדונית ברשתות חברתיות) מכונות רעל למיניהן ומדיניות חוץ המחפשת פשרות והסכמי שלום).

הסיבה שזאת פרשנות פוליטית שגויה היא, שלמעשה אין בהכרח קשר בין עמדות פוליטיות מפלגתיות לבין תפיסת עולם פרטית בנושאים אלה. אדם יכול להיות ימני בעל גישת התמודדות חיצונית ולהיפך.

הטראמפיזם הוא גישת התמודדות פנימית עם משבר הדמוקרטיה הליברליות, המשולבת בדיפלומטיה עסקית. לפיכך, הבנת המציאות מחייבת הבנה גם של עקרונות הדיפלומטיה העסקית מבית מדרשו של הנשיא טראמפ:

1. **יזמות משבשת** – אין חשיבות למסורת ואין חשיבות למגבלות והגבלות נורמטיביות. המומחים והידע שלהם אינם יעילים ורלוונטיים, להפך - הוא מגביל את מחשבתם. מומחים בעלי ניסיון רק עוצרים יוזמות חדשניות, בעוד יזם חסר עכבות ומלא רעיונות מרתיע, שכן הוא בלתי צפוי.

2. **גישה עסקית ליחסים בינלאומיים** – "אלה רק עסקים": אין משמעות לרגש של האחר, למורשת, להיסטוריה, לנוהג המקובל, וגם עקרונות אמוניים הם חלק ממשא ומתן. הכול סחיר, והכל מתכנס למאזן המחיר והתמורות.

3. **כוחנות** – העולם מבין רק כוח. לפי גישה זו, אין משמעות להיותך חזק אם אינך מפגין את כוחך או משתמש בו. ארצות הברית חזקה רק אם היא נכונה להשתמש במנופי הלחץ שלה. תכלית הכוח אינה בהכרח יצירת עימותים אלא לרוב להימנע מהם. באמצעות כיפוף רצונות האחר לשם השגת העסקה המבוקשת בתנאים נוחים יותר.

לפי העקרונות האלו אפשר גם להבין את הצעת טראמפ להעברת אוכלוסיית עזה ואולי אפילו להחלת שליטה אמריקאית על רצועת עזה: אין כנראה מדובר בפליטת פה, אלא במהלך מתוכנן. אין זה גם בלון ניסוי או קלף מיקוח ("עז"): מבחינת הנשיא טראמפ, אם המהלך יצליח – מצוין. אבל גם אם לא יצליח, עצם הצפתו של הרעיון באופן נחרץ משנה את המערכת ומוציא אותה מתקיעות. זהו ביטוי מעולה לגישה הטראמפיסטית:

1. **יזמות משבשת** – ההחלטה היא מסקנה הגיונית מהנתונים תוך התעלמות מהתשתית ההיסטורית: על פי המידע הרשמי של אונר"א, 70 אחוזים מתושבי עזה הם פליטים. מחנות הפליטים נהרסו לחלוטין. אם מתעלמים מהמשקע ההיסטורי, מהקשר של האדם למקום מגוריו, מהנורמה הבינלאומית ומהרגישות המזרח-תיכונית הידועות, אזי העברתם של הפליטים לא תפגע בהם, להפך.
2. **גישה עסקית** – מבחינה נדל"נית, רצועת עזה היא נכס. אי אפשר לבנות אותה מחדש במצבה הנוכחי. ואם מקצים לאנשי הרצועה חסרי הבית מיקום חלופי, אפשר להשביח את הקרקע בבנייה איכותית. כולם יצאו נשכרים: תושבי עזה יזכו במקום חלופי משופר, חמאס כארגון צבאי-שלטוני לא יישאר בעזה, לישראל לא ישתקף כל איום ביטחוני מהרצועה, והתושבים החדשים ייהנו מתשתיות חדשות ב"עזה החדשה".
3. **כוחניות** – הכוחניות במשא ומתן באה לידי ביטוי בעמדת פתיחה שמכניסה להלם את הצד האחר. הצגת רעיון רדיקלי, המקומם את מצרים וירדן ואיים לערער את ביטחונן, מעמידה בפניהן רק אפשרויות רעות ויוצרת מצב חדש, שבו אך הגיוני שהן יחפשו אפשרויות רעות פחות למעורבות בסכסוך הישראלי-פלסטיני. לדוגמה: אם מבחינת ירדן, פדרציה ירדנית-פלסטינית לא הייתה באה בחשבון, כעת היא נתפסת כעדיפה לעומת אפשרות הפיכת ירדן למדינה הפלסטינית. כך גם מצרים, שבכל סבבי המשא ומתן עם ישראל סירבה בתוקף לקבל אחריות כלשהי לרצועת עזה. ופתאום, אפילו ריבונות מצרית על רצועת עזה נשמעת כרעיון טוב יותר מהאפשרות של מיליון פלסטינים מובטלים המסתופפים בקהיר. ולבסוף, אם ערב הסעודית מתנה כל התקדמות לנורמליזציה עם ישראל בקיומה של מדינה פלסטינית, אולי מניעת הגירוש של פלסטינים מהרצועה תהיה תמורה מספקת לכינון קשרים דיפלומטיים גלויים עם ישראל.

ספק רב אם יוזמתו של טראמפ תסתיים בהגירה המונית של פלסטינים מרצועת עזה (רבים בישראל, מכל הקשת הפוליטית, מייחלים לכך בליבם אם לא בפומבי), אבל משום שמדינות ערב יחשיבו את גל ההגירה כ"נכבה 2.0" ויתנגדו לכך במלוא כוחן (החלש), ומכיוון שחב מדינות העולם מתקשות להתמודדת עפ' מהגרים והגירה המונית, קשה לדמיין זאת כרגע. מה

שבטוח, נראה שמדובר בתהליך מחושב של הצגת רעיון מרחיק לכת, שייאלץ את כלל "המומחים" הגורמים הרלוונטיים במזרח התיכון ואולי גם מחוצה לו לחשוב מחדש.

אגב, כך בדיוק גובשו בעבר 'הסכמי אברהם'. הצוות של טראמפ הציג את "תוכנית המאה". מדובר במתווה למדינה פלסטינית על 70 אחוזים משטח הגדה המערבית במסגרת חילופי שטחים עם ישראל בנגב, בהיקף של עוד 30 אחוזים. מתווה זה, שאינו ניתן למימוש מעשי, יצר לגיטימציה לסיפוח בקעת הירדן: הרעיון הרדיקלי הזה נבלם "דקות" לפני הסיפוח בידי איחוד האמירויות, חתנו של טראמפ, ג'ארד קושנר, הציע רעיון חלופי - דחיית הסיפוח בארבע שנים בתמורה להסכם שלום עם ישראל.

רבים בימין הישראלי רואים בתפיסת העולם של טראמפ הזדמנות, מסגרת רעיונית-פוליטית שתאפשר את המשך המלחמה ברצועת עזה, השמדת תוכנית הגרעין האיראנית ודחיקת הנושא הפלסטיני לשולי סדר היום הבינלאומי, גם אם לא זה האזורי. זה ייתכן, אך ממש לא מובטח. המדיניות הקובעת של טראמפ אחת היא: להפוך את ארצות הברית לגדולה שוב (MAGA). מדיניות זו מציבה אינטרסים לפני ערכים, בדלנות לפני שותפויות וכוחניות תועלתנית ביחסים בין מדינות. כל עוד האינטרסים של ישראל וארצות הברית מתיישבים, לכאורה לא תיווצר לישראל בעייה. ואולם, בפעם הראשונה שיווצר קונפליקט, הוא לא ינוהל בנימוס, כפי שנהג ממשל ביידן כשנוצר מתח בינו לבין ממשלת ישראל. והפוטנציאל לקונפליקטים אינו מבוטל, שכן בשלושה תחומים רואה הממשל האמריקאי את פני הדברים באופן שונה מישראל:

- העדפה, נכון לכתיבת שורות אלו, להשלמת עסקת החטופים עד סופה על פני חידוש המלחמה ברצועת עזה.
- העדפת "עסקה טובה מאוד" עם איראן על פני תקיפת מתקני הגרעין ומלחמה נוספת במזרח התיכון.
- הענקת חשיבות גבוהה לשלום בין ישראל לערב הסעודית, גם אם כינונו יחייב את ישראל לגמישות בנושא הפלסטיני.

לסיכום

הצעתו של הנשיא טראמפ לשיקום וייצוב רצועת עזה – שכל כולה משקפת את גישתו הכוחנית, העסקית-נדל"ניסטית והמשבשת בכוח ובמקרה זה בפועל – היא מהלך של מכה משבשת, גם אם הנשיא עצמו אינו בטוח שהיא תיושם. מבחינתו, אם המהלך המוצע יצליח ואכן רצועת עזה תתרוקן מיושביה ותיבנה מחדש כ"ריבירה" של המזרח התיכון – מה טוב. ואם לא, כבר נוצרו גלי הדף של תגובות המעידות על ערעור הנחות יסוד, מגבירות את הגמישות,

משנות את האינטרסים המוצהרים של מדינות במזרח התיכון ומוסיפות דרגות חופש לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הכבול יותר מדי זמן במעגל אותם רעיונות, שאינם ניתנים ליישום.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט